

dr hab. Natalia Lemann, prof. UŁ
Katedra Teorii Literatury
Instytut Kultury Współczesnej
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Łódzki

Łódź, 20 września 2023

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Wąsowicz-Miszczyńskiej, pt. „World War II
In American Alternate History In the Perspective of Memory Studies.”**

Rozprawa doktorska mgr Magdaleny Wąsowicz-Miszczyńskiej jest poświęcona niezwykle interesującemu zagadnieniu, jakim jest analiza wybranych historii alternatywnych, poświęconych II wojnie światowej, w perspektywie studiów pamięcioznawczych. W pierwszej części rozprawy autorka dokonuje skrótowej charakterystyki gatunku historii alternatywnych, skupiając się na najważniejszych jej zdaniem pojęciach wiążących się z tym gatunkiem. Omówione zostają po kolei: historia, point of divergence, rozgałęzienia (ramifications) i prawdopodobieństwo. W konkluzjach pojawia się autorska definicja historii alternatywnych. Następnie autorka podejmuje się prezentacji najważniejszych pojęć z zakresu pamięcioznawstwa, charakterystyki korelacji i relacji memory studies i literaturoznawstwa, by na końcu owego podrozdziału dokonać przeglądu miejsc i sposobów krzyżowania się historii alternatywnych i memory studies. Metodologiczna część pracy p. Wąsowicz-Miszczyńskiej liczy jedynie 35 stron, a zważywszy, że pracę złożono czcionką z podwójną interlinią, już w tym miejscu zauważyć muszę, iż jak na pracę doktorską, to niewiele. To w części metodologicznej autor powinien obszernie i wyczerpująco zaprezentować przyjęte i wykorzystywane narzędzia badawcze; dokonać satysfakcjonującego przeglądu stanu badań, a także, co uważam za najważniejsze, zaprezentować swoje własne, autorskie, podejście do analizy tematu.

Część druga pracy, to 6 rozdziałów, zawierających analizę i interpretację wybranych przez autorkę powieści, poprzedzonych zaledwie 5-stronicowym rozdziałem o II wojnie światowej w amerykańskiej pamięci kulturowej. Dokonany przez doktorantkę wybór powieści

jest interesujący, obok powieści kanonicznych, pomieszczono te mniej znane. Analizowane są więc powieści: *The Man in the High Castle* Philipa Kindreda Dicka (już we wstępie uznanego moim zdaniem na wyrost i błędnie „modelem dla **wszystkich** historii alternatywnych, s. 12); *After Dachau* Daniela Quinna, *The Plot Against America* Philipa Rotha, *Amerikan Eagle* Brendana Dubois, *Wolf by Wolf* i *Blood by Blood* Ryan Graudin oraz *Rocket's Red Glare* autorstwa Cy Steina. Doktorantka słusznie zdecydowała się na układ chronologiczny. Powieść Dicka wydana została w roku 1962 zaś Cy Steina w roku 2020. W ten sposób autorka objęła swym oglądem 58 lat ewolucji amerykańskiej pamięci o II wojnie światowej. Mgr Wąsowicz-Miszczyńska trafnie zauważa, że badanie historii alternatywnych w kontekście memory studies wymaga uwzględnienia kontekstu narodowego, państwowego (s. 8). To trafny i niejako naturalny układ w pracy poświęconej właśnie analizie przemiany owej pamięci. Dzięki temu układowi pojawia się możliwość procesualnego oglądu wszelkich drgnień i przemian w obrębie tak podatnego na wszelkie fluktuacje zjawiska, jakim jest pamięć kulturowa. Niestety, w mojej opinii, autorka jedynie dotknęła powierzchni owych zjawisk, podczas gdy we wstępie szumnie zapowiada procedurę „close reading” (s. 12). Już w tym miejscu przyznam, że po lekturze tej rozprawy odczuwam potężny niedosyt. Winę za ten stan rzeczy ponosi skrótowość pracy; cała rozprawa, wraz z bibliografią i streszczeniami liczy jedynie 265 stron, zaś bez bibliografii jedynie 233 strony. Lapidarność bywa cnotą w dziennikarstwie i doniesieniach agencyjnych, w rozprawie naukowej, zwłaszcza humanistycznej jest wadą, powodującą powierzchowność interpretacyjną.

Autorka, o czym dokładniej poniżej, nie przywołuje wielu niezbędnych moim zdaniem w tak sformułowanym temacie terminów, jak chociażby pamięć komunikacyjna czy dryfująca luka, by sięgnąć wyłącznie po te absolutnie podstawowe. Tymczasem, właśnie te pojęcia i objęte nimi procesy z zakresu memory studies, pozwoliłyby na zrozumienie przemian w kształcie amerykańskiej pamięci kulturowej. Dalej, termin normalizacja (*normalization*) pojawia się raz; na stronie 105, w kontekście powieści Daniela Quinna. Cytowany wielokrotnie przez autorkę Gavriel Rosenfeld, autor ważnej dla doktorantki pracy *World Hitler Never Made*, w ślad za badaczami memory studies, uznał normalizację za jedno z najważniejszych zjawisk w procesie pamięci o nazizmie i II wojnie światowej i wykazał jego przydatność do badań nad historiami alternatywnymi.

Przechodzę zatem do polemicznego omówienia recenzowanej pracy. Tematyka historii alternatywnych, memory studies i historii jest mi bliska badawczo, zatem moje uwagi będą dotyczyły tego właśnie obszaru. Nie jestem anglistką, zatem nie mogę odnosić się do walorów językowej pracy. Zauważę jedynie z przyjemnością, że jej lektura nie nastreczyła mi żadnych

problemów, między innymi za sprawą dość ograniczonej synonimiki i czytelnych, prostych konstrukcji składniowych. *Gros* moich uwag dotyczyło będzie części metodologicznej pracy. Wszelkie uproszczenia w rozdziałach analitycznych wynikają bowiem moim zdaniem z niedostatków kontekstów badawczych. I tak, na stronie 8 doktorantka, cytując pracę Schneider-Mayersona zauważa, że historia alternatywna może być uznawana za gatunek *stricte* amerykański. Opinia ta podyktowana jest wyłącznie szacunkiem dla literatury i kultury amerykańskiej. Nie jest jednak prawdą. Historie alternatywne, choć oczywiście szeroko obecne w prozie amerykańskiej już wieku XIX, równoległe bądź nawet wcześniej, rodziły się w literaturach francuskiej, brytyjskiej, hiszpańskiej, niemieckiej, literaturach orientalnych, czy nawet *toutes proportions gardées*, polskiej. Pisałam o tym w znanej autorce książce, pt. *Historie alternatywne i steampunk w literaturze. Archipelagi badawczo-interpretacyjne*. Jeśli autorka jest przekonana, że gatunek ten winien być pojmowany jako amerykański wkład w *Weltliteratur*, to powinna owo stanowisko uzasadnić.

Autorka zdradza, że problematykę pamięci kulturowej wprowadza głównie za sprawą badań Astrid Erll. Przywoływana przez doktorantkę praca *Memory in Culture* jest istotna, ale raczej jako podręcznik dla studentów, wprowadzający główne pojęcia i tematykę memory studies, nie zaś jako podstawowy tekst dla rozprawy doktorskiej. Oczywiście, doktorantka wprowadza do swej dysertacji nazwiska i prace Maurice`a Halbwachsa, Jana i Adelaidy Assmanów, Pierre`a Nory, czy Michaela Rothberga, ale czyni to w sposób niewystarczający; podyktowany właśnie wywodem Astrid Erll z wspomnianego podręcznika. Co ciekawe, autorka zna chociażby pracę *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci* (*notabene* źle zapisywany w bibliografii i pracy), w którym pomieszczono obszerne hasła, wzbogacone o pieczołowicie sporządzoną bibliografię. Tym bardziej nie mogę więc zrozumieć, dlaczego autorka – znając ten leksykon i mogąc poszerzyć swą wiedzę – nie korzysta z wielu opisanych tam terminów i konceptów badawczych, które przydałyby się jej w analizach. Najważniejszym dla autorki terminem operacyjnym są miejsca pamięci (Pierre Nora). Tymczasem, doktorantka nie sięga do pełnego anglojęzycznego tłumaczenia kanonicznej pracy Nory, pt. *Rethinking France: Les Lieux de mémoire*, tomy 1-4 (sic!), a korzysta jedynie z krótkiego artykułu z „Representations” pt. „Between Memory and History...”; artykułu mającego jedynie 17 stron... Sięgnięcie do pełnego anglojęzycznego wydania dzieła Pierre`a Nory mogłoby wskazać doktorantce sposób przeprowadzania drobiazgowej analizy miejsc pamięci.

Przyznam, że sposób definiowania historii alternatywnej poprzez metodę kolacjonowania dostępnych definicji i wyłaniania z nich powtarzających się elementów budzi moje głębokie zdziwienie. Owszem, niemal we wszystkich przytaczanych przez autorkę

pracach poświęconych temu gatunkowi przewijają się wybrane przez nią elementy. Diabeł jednak tkwi w szczegółach; tych zaś w analizowanej pracy nie uwzględniono. Podobnie jest ze związkami historii alternatywnych, historii i pamięcioznawstwa, że o historiografii i historiozofii nie wspomnę; tu również brak odpowiednio uszczegółowionego wywodu. Równie skromne są podstawy studiów nad Shoah. Brak uwzględnienia szerszej perspektywy zjawisk sprawia, że autorka stwierdza, iż „Alternate histories rely on Carlyle`s Great Man theory in history” (s. 52). To jest gigantyczne, wprowadzające w błąd, uproszczenie! Nie każda historia alternatywna bazuje bowiem na teorii wielkiego człowieka.

Mam również wątpliwości, co do zastosowanej przez autorkę metody analizy tekstów literackich. Doktorantka podąża w ślad za metodą Astrid Erll (text`s cultural biography, its representations and reception), w jej pracy rozwiniętej do 5 punktów: “the summary of the novel, the biographical and historical background, sites of memory the novel refers to, politics of memory, the afterlife of the novel (s. 57-58).” Stosowana przez Erll metoda sprawdza się w obrębie studiów pamięcioznawczych i kulturoznawczych, gdzie teksty literackie są jedynie jednym z materiałów badawczych. Praca doktorska pani Wąsowicz-Miszczyńskiej powstała jednak na Wydziale Filologicznym i ma charakter literaturoznawczy, zatem to teksty literackie i ich drobiazgowa analiza powinny stać w centrum. Tymczasem, przyjęta w pracy metoda powoduje nadmiernie sprawozdawczy tok; streszczenia powieści zajmują zbyt wiele miejsca, a i analiza miejsc pamięci oraz przemian paradygmatów kulturowych jest nazbyt lakoniczna. Pozwolę sobie tutaj na nieco ironiczną uwagę, iż większość obserwacji, co do obecnych w analizowanych powieściach miejsc pamięci, przypomina manierę definicyjną rodem z pierwszej polskiej encyklopedii, autorstwa księdza Chmielowskiego, (*Nowe Ateny*); również tę stosowaną przez niego w odniesieniu do konia...

W rozpoczynającym część analityczną krótkim podrozdziale pt. *World War II in American Cultural Memory* doktorantka pisze, iż obecnie, na początku XXI wieku, pamięć o II wojnie światowej w kulturze amerykańskiej ma postać romantycznego mitu (s. 60). Przyznam, że nie wiem co myśleć o takim doborze słów. Autorka wskazuje, że chodzi jej o scenariusz walki dobra ze złem, ale nazwać go chyba wypadałoby w takim razie epickim, nie zaś romantycznym, bo ten ostatni termin nie pasuje ani w rozumieniu historycznoliterackim, ani potocznym. Analiza powieści Philippa Kindreda Dicka, *The Man in the High Castle* jest interesująca, a zwłaszcza te fragmenty, w których doktorantka wykazuje, iż osobistej pamięci autora o II wojnie światowej. Autorka konstatuje jednak, co już wskazywałam wyżej, że powieść ta jest modelem dla wszystkich historii alternatywnych, co w sposób oczywisty nie jest prawdą. *Człowiek z wysokiego zamku* ma niezwykle złożoną strukturę narracyjną i – w uproszczeniu na

potrzeby niniejszej recenzji – operuje formułą wieloświata, a strukturalnie operuje chwytem *double blind if*; alternatywnej historii alternatywnej. Nie każda historia alternatywna operuje tym chwytem i ma podobnie złożoną strukturę. Pani Wąsowicz-Miszczyńska myli się też co do szczegółów; otóż powieść Dicka zawiera 3 poziomy rzeczywistości, nie zaś 2. Ten ostatni dostrzegalny jest jedynie przez Julianę Frink w króciutkiej, acz niezwykle istotnej scenie. Cieszy mnie, że doktorantka dostrzega w tej powieści paralełę pomiędzy nazistowską polityką rasową i amerykańską polityką eksterminacji narodów rdzennych USA. Warto byłoby ten wątek nieco rozwinąć, posiłkując się przy metodologią postkolonialną. Przy okazji zauważyć muszę, że na stronie 74 doktorantka, analizując cytat z powieści, dokładnie go cytuje, wcielając się niejako w Pierre`a Menarda, jako Borgesowskiego autora Don Kichote`a. Na stronie 73, pojawia się cytat, a w nim fraza „But Africa. They had simply let their enthusiasm get the better of them there, and you had to admire that... **it had taken two hundred years to dispose of the American aborigines, and Germany had almost done in it Africa in fifteen years**”). Na następnej stronie doktorantka analizuje ten cytat następująco: Childan’s stream of consciousness creates an unsettling link between the Nazi extermination of the African indigenous population and America’s treatment of Native Americans **when he thinks that it had taken the United States two hundred years “to dispose of the American aborigines”, while the Third Reich accomplished it in Africa in only fifteen years**”. (s. 73-74). Wyprzedzając dalsze uwagi, to samo zjawisko pojawia się w odniesieniu do sposobu „interpretacji” cytatu z powieści Du Bois (160 cytat; 161 repetycja cytatu jako autorski komentarz).

Interesująca, choć niewystarczająca jest analiza występującego w powieści zjawiska „historicity” obejmującego trywialne przedmioty. Należałoby sięgnąć po funkcjonujące w pamięcioznawstwie czy kulturoznawstwie koncepty dotyczące przedmiotów przechowujących historię: tj. chociażby semiofory. Sama opisywana przez autorkę zapalniczka, podobnie jak wykonana z kości figurka, stają się na poziomie świata przedstawionego istotnymi miejscami pamięci; pozbawionymi oczywistych, sygnowanych chociażby nazwiskiem, odpowiedników w świecie pozadiegetycznym, ale pozwalającymi wejść w dyskurs z amerykańską pamięcią kulturową na głębszym poziomie. W odniesieniu do tej powieści oraz innych, w których pojawia się postać Franklina Delano Roosevelta, autorka poprzestaje najczęściej na następującym komentarzu” „Dick portrayal of Franklin Delano Roosevelt reflects FDR’s prominent place in American collective memory, where he is perceived as a representative of fundamental American values and an embodiment of the greatest generation.” (s. 78). Sformułowanie „fundamental American values and an embodiment of the greatest generation”

powtarza się w pracy wielokrotnie, w odniesieniu do kilku powieści i nie jest pogłębiane interpretacyjnie. Doktorantka w przypisie (s 78) odsyła do pracy S. Polaka, poświęconej FDR w amerykańskiej pamięci kulturowej, ale tej pracy nie cytuje ani nie korzysta z jej ustaleń. W kolejnych rozdziałach analiza miejsc pamięci (osoby FDR, Charlesa Lindbergha czy wydarzeń historycznych jak Shoah), sprowadza się do podobnych komunałów. Zabrakło pogłębionego namysłu, a to przecież centralny wątek wywodów doktorantki. Właśnie w odniesieniu do miejsc pamięci należałoby wprowadzić uszczegółowioną analizę ewolucji kształtu pamięci, odwołując się chociażby do takich zjawisk jak różnice pomiędzy pamięcią kulturową a komunikacyjną i terminy takie jak dryfująca luka. Owszem, w końcowych rozdziałach doktorantka zauważa, że Lindbergh w najnowszych powieściach ulega „scaleniu” chociażby z Donaldem Trumpem; Hitler jest porównywany do bin Ladena, a w powieści DuBois jego cechy posiada Huey Long (wątek współczesnej recepcji powieści), ale powinno to być mocniej wyakcentowane i osadzone w metodologii memory studies, chociażby za sprawą wspomnianych przeze mnie terminów, czy kolejnych tj. normalizacja, zapomnienie, anamneza, odpominanie. Warto byłoby pogłębić również tło kulturowe; autorka pisząc poza diegetycznych odniesieniach do Ameryki lat 60-tych w powieści Dicka wspomina paranoję nuklearną i zimną wojnę, nie uwzględnia jednak np. wojny w Korei.

Kolejny rozdział poświęcono ważnej powieści Daniela Quinna, *After Dachau*. W analizie tej powieści autorka moim zdaniem zbyt wiele miejsca poświęciła streszczeniu utworu, na czym cierpi dalsza analiza. Cieszy mnie fakt, że autorka zna mój tekst poświęcony tej powieści i podąża za nim w swych wywodach, choć nie zawsze to zaznacza. Zalecałabym również pogłębioną analizę nader licznych prac poświęconych chociażby Shoah, co pozwoliłoby doktorantce zaproponować własne, innowacyjne podejście interpretacyjne do tej powieści. W każdym z dotychczas omówionych rozdziałów i w kolejnych, autorka słusznie dostrzega, iż pisarze czynią paralełę pomiędzy Holocaustem, a polityką rasową USA (ludy rdzenne, nie-biali mieszkańcy USA), wątek ten należałoby bardziej podkreślić i zniuansować, chociażby przy wykorzystaniu prac przywoływanego przez doktorantkę Rothberga.

Również w analizie *Spisku przeciw Ameryce* przydałaby się czytelniejsza sygnatura autorska doktorantki, która przecież czyni istotne obserwacje, dotyczące chociażby autobiograficzności powieści Rotha. To niezmiernie interesujący wątek tego rozdziału; wart pogłębienia i dalszego wyakcentowania. Za pewną egzaltowaną przesadę uznaję konkluzję tego rozdziału. Autorka sugeruje, iż *Spisek przeciwko Ameryce*, za sprawą drobiazgowego realizmu, obala narrację samozadowolenia Amerykanów z przebiegu II wojny światowej. Powieść Rotha, owszem stanowi wyłom w tej narracji, ale jednak na zasadzie historii alternatywnej, operującej techniką

hiperbolizacji zjawisk i procesów przebiegających (bądź szczerkowo przebiegających) w świecie aktualnym.

Analiza powieści *Amerikan Eagle* Brendana DuBois idzie podobnym torem jak poprzednich. Streszczenie, wprowadzenie miejsc pamięci; nader kolokwialna ich analiza. Tymczasem, w tej powieści, wydanej w roku 2011, pojawia się istotne, choć niewykorzystane *novum*. DuBois jako pierwszy z interesujących doktorantkę pisarzy, stwarza fikcyjny świat, w którym obozy zagłady, jak to określa autorka „in Nazi-style” umieszczone są na terenie USA. Autorka nie analizuje tego *novum*, a tymczasem można byłoby tę zmianę przedstawić w kontekście ewolucji pamięci kulturowej na temat Shoah: proces zapominania w efekcie zanikania pamięci komunikacyjnej i przechodzenia Holocaustu jedynie do pamięci kulturowej; odpominania Holocaustu (zastosowałam ten tryb analizy w swej pracy dotyczącej powieści Daniela Quinna, wskazując właśnie na ww. zjawiska). Podobny wątek można byłoby wprowadzić w analizie kolejnej powieści, czyli dylogii *Wolf by Wolf* i *Blood by Blood* autorstwa pisarki Ryan Graudin. Doktorantka zauważa, że powieść ta przynależy do gatunku young adult fiction. To też istotne *novum*, wskazujące na wymienione przed chwilą procesy memoryzacyjne; pisarka wyraźnie adresuje powieści do młodzieży, narażonej przecież na kulturowe zapomnienie o Holocaustie, który jak można kolokwialnie uznać „już ich nie dotyczy”. Powieści Graudin – przerażające, epatujące grozą i okrucieństwem – stają się kulturową protezą pamięci dla młodzieży. Zabrakło mi tej obserwacji w pracy mgr Wąsowicz-Miszczyńskiej. Autorka pisze jedynie w rozdziale poświęconym tej powieści, że Holocaust jest uniwersalnym i rozpoznawalnym symbolem łamania praw człowieka i najbardziej ekstremalną odśłoną przemocy rasowej (s. 199). Analiza ostatniej powieści, *Rocket's Red Glare*, pióra Cy Steina skupia się na postaciach Charlesa Lindbergha i Fredericka Ch. Trumpa, ojca 45 Prezydenta USA. Wielokrotnie w tym rozdziale powraca fraza „The novel describes Frederick Ch. Trump as a grossly foolish businessman who cares about nothing but money.” (przykładowo, s. 218, s. 219). Brakuje mi czytelnej obserwacji, iż powieść ta staje się ostatnim w łańcuchu analitycznym zaproponowanym przez doktorantkę, ogniwem pamięci o II wojnie światowej. Powieść wydano w 2020 roku, podczas prezydentury Trumpa. Prezentyzm historyczny w postaci aluzji do postaci, działań a nawet retoryki 45 Prezydenta USA dominują w tej powieści nad wymiarem pamięci o historii jako takiej. Autorka to zauważa, ale znów zabrakło namysłu nad ewolucją kształtu amerykańskiej pamięci dotyczącej II wojny światowej; pamięci wyrażającej się, jak proponuje doktorantka, poprzez odwołania do miejsc pamięci.

W zakończeniu doktorantka dokonała podsumowania omówionych w analizowanych powieściach miejsc pamięci, znów nie zwracając większej uwagi na procesualność tejsze.

Autorka wymienia obecne w analizowanych powieściach miejsca pamięci, wskazując skrótowo, że w utworach tych amerykańska pamięć kulturowa o II wojnie światowej wchodzi w interakcje z pamięcią o eksterminacji ludów rdzennych, niewolnictwem czy ograniczaniem praw obywatelskich mniejszościom etnicznym.

Rozprawa mgr Magdaleny Wąsowicz-Miszczyńskiej spełnia w mojej opinii wymogi stawiane pracom doktorskim, gdyby jednak miała ona ukazać się drukiem, doradzam jej rozbudowanie i pogłębienie zarówno tła metodologicznego, jak i samej interpretacji analizowanych powieści.

Dr hab. Natalia Lemann, prof. UŁ

